
ФАЩЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Василь Полтавчук

УРОКИ ВАСИЛЯ ФАЩЕНКА

У статті з'ясовуються неперебутні уроки — фахові і моральні — Василя Фащенко (1929–1999) — видатного українського літературознавця, доктора філологічних наук, професора, лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: літературознавство, уроки.

The given article describes professional and ethical lessons of outstanding ukrainian literary critic, professor, winner of Taras Shevchenko state award Vasil Fashchenko (1924–1999).

Key words: literary criticism, lessons.

Земне буття Василя Фащенко назавжди прописане у ХХ столітті, передостанній щабель якого — 1999-й рік — став останнім на життєвій дорозі авторитетного літературознавця.

Часу, що минув відтоді, а це майже десятиліття, достатньо як для того, щоб призабути вченого, так і для того, щоб, кажучи словами Олександра Довженка, “чисте золото правди” про нього проступило крізь “п’ятаки мідних правд” [3, с. 209], явивши і вияскравивши неперебутнє у його науковій спадщині.

Посмертний для Василя Фащенко час працював на нього. Уже через рік після події, яка осиротила родину і осмутила колег, багатьох літераторів, численних учнів, було видано книгу спогадів “У вінок пам’яті про Василя Васильовича Фащенко” [10]. Тоді ж таки, у 2000-у, була проведена міжвузівська наукова конференція, присвячена пам’яті професора Фащенко. Наступного року за матеріалами цієї конференції видруковано збірник наукових статей “Діалог душ” [2]. У 2004-у році з’явився біобібліографічний покажчик “Фащенко Василь Васильович” [7]. Наступний, 2005-й, рік став роком видання

у престижній “Бібліотеці Шевченківського комітету” тому вибраних літературознавчих студій Василя Фашенка “У глибинах людського буття” [12]. Том вийшов нечуваним у наші часи і не характерним для них накладом — п’ять тисяч примірників, поставши завдяки цьому у бібліотеках загальнонаціонального масштабу, а також обласних, міських, районних і ставши, таким чином, приступним для численної аудиторії філологів.

Протягом кількох останніх років опубліковані різножанрові матеріали із рукописної спадщини Василя Фашенка — статті, начерки, нотатки, есе. Набутком читачів стали листи Олеся Гончара та інших відомих митців, адресовані досліднику.

Непроминальність внеску вченого у науку про літературу по-своєму засвідчують і потверджують й інші різномірні факти, як, наприклад, кількарічне ведення рубрики “Кафедра Фашенка” на сторінках одеської міської газети “Думська площа”. У цьому ряду — й заснування Одеською обласною організацією Національної спілки письменників України премії імені Василя Фашенка.

Нарешті, 2007-го року було започатковано “Фашенківські читання”, які нині проводяться вдруге, а отже, набувають статусу традиційних...

Названо лише найсуттєвіше із того, що переконливо засвідчує **суцність** Василя Фашенка і в новому столітті, у яке дослідник разом з героями аналізованих творів не раз зазирає, але поріг якого йому не судилося переступити...

Ясна річ, ця суцність має інші, ніж прижиттєві, виміри і спонукає ще і ще раз замислитись над тим, завдяки чому вона стала можливою.

Як на перший погляд, то жодних труднощів тут не повинно бути. За словами академіка Миколи Жулинського, “грунтовні розвідки професора В. В. Фашенка, особливо в царині новелістики, його активна й виражена позиція в літературній критиці, авторитет громадянський — все це надавало й надає постаті цієї людини, філолога з волі Божої, педагога за велінням серця, літератора за напрямком таланту, того іміджу, що не минає, а, навпаки, міцніє з роками і викликає спокійну і справедливу повагу” [2, с. 6].

Це дійсно так, але не все тут просто і однозначно. Наприклад, у рецензії на згаданий том вибраних студій Василя Фашенка “У глибинах

людського буття” читаємо: “... думається, що книга виграла б, була б більш сучасною, якби з неї вилучили перший підрозділ із численними зверненнями до теорії соцреалізму, з розмовами про його вимоги до митця” [8, с. 217–218].

Задумаємось і ми: а чи потрібний ХХІ сторіччю такий ось — “підлакований”, “дистильований” — Фащенко?

Питання, поза всяким сумнівом, риторичне, і тому правильно вчинили упорядники тому, передовсім Марія Максимівна Фащенко, які уникли спокуси “підхорошити” окремі праці, не вилучили їх автора із контексту літературного і літературознавчого, із контексту епохи.

На іншому полюсі — ще одне твердження, діаметрально протилежне процитованому. Якщо рецензент зробив закид щодо “численних звернень до теорії соцреалізму”, то інший сучасний дослідник зарахував Василя Фащенка до кола представників “опозиційного літературознавства” [4, с. 228].

Серйозної наукової експертизи дана “класифікація” не витримує вже хоча б тому, що представники “опозиційного літературознавства” лауреатами Шевченківської премії у радянські часи не ставали...

Наміри чи то осучаснити постать Василя Фащенка, чи то героїзувати її у минулому однаковою мірою непродуктивні і суцесті вченого на науковій орбіті нового століття не зарадять.

В останньому своєму інтерв’ю Василь Фащенко говорив про “переоцінку цінностей” і “діалог із самим собою”, витлумачуючи ці тісно взаємопов’язані процеси як “щаблі до істини”. “На одному із таких “щаблів” дослідник, ведучи мову про те, що в його книжках не знайшла відбиття повна історія української новелістики, визнав, що так сталося “не тільки через заборони на певні імена”, а й через його “власну зашореність” [6, с. 10].

Маємо усвідомлювати, як непросто було авторитетному вченому зізнатися в цьому на схилі віку, коли вже нічого, в суті, змінити не можна. Так вчинити здатний тільки той, для кого істина — передусім і над усе. І це — чи не найважливіший урок Фащенка-Майстра, Фащенка-людини. Критикуючи зроблене іншими, вчений був наділений здатністю критично розглядати і власний доробок. З висоти свого сімдесятиліття дослідник виразно бачив “вершини і долини” на тому шляху, яким він ішов, і тому упорядники даної книги (мається на увазі том вибраних праць) не вважали можливим і доцільним “мо-

дернізувати” студії, здійснені у радянську добу, і таким чином представити їх автора поза “інтер’єром часу”: за такого підходу необхідно було б вилучати з цього інтер’єру і тих письменників, творчість яких досліджував Василь Фащенко. Русло потужної ріки його творчості не може бути піддане випрямленню передусім тому, що наукова спадщина вченого у своїх вершинних виявах залишається самодостатньою і в новому столітті, у нових суспільно-політичних обставинах і не потребує ні співчутливої поблажливості, ні вознесення на котурни.

Іншими словами, Василь Фащенко був таким, яким був.

Уроки тільки такого Фащенко можуть становити інтерес і мати непроминальну цінність.

Визначення і осмислення їх ще лиш починається, але вже сьогодні очевидними є їхнє розмаїття, їхня різноадресність, різномасштабність. Книга спогадів, наприклад, містить численні свідчення про уроки, які можна було б назвати ситуативними, індивідуальними. Колеги, аспіранти, студенти згадують про те, як одне-однісіньке слово чи то окрема фраза професора Фащенко, його підбадьорливий усміх чи неафішована підтримка вплинули на їхній вибір у конкретній життєвій ситуації, позначились на подальшій долі. Доктор філології Володимир Панченко — один із тисяч тих, хто у різні роки були студентами Василя Васильовича, — підкреслив, що професор Фащенко “надзвичайно багато значив у житті кількох поколінь учителів-словесників, науковців, літераторів із числа тих, які свого часу “пройшли” через Одесу. І продовжує значити...” [10, с. 98].

Констатуючи це, водночас наголосимо, що масштаб особистості Василя Фащенко, вагомість його наукових досягнень служить підставою для того, щоб вести мову про уроки Фащенко, значимі не лише для тих, кому у період п’ятдесятих-дев’яностих років минулого століття пощастило взяти “бастіони” одеського філфаку, а й для значно ширшого кола — усіх тих, хто тією чи іншою мірою, у той чи інший спосіб причетний до художнього слова.

Такі уроки — універсальні за своїм характером, це уроки Майстра, його своєрідні заповіді. Словесні формули цих заповітів не містяться у текстах Василя Фащенко — вони впливають із його життя і подвижницької праці.

З-поміж тих, які, на мою думку, слід назвати передовсім, — ось ця, коротка і нескладна: “Читайте...”

“Народився я в хаті, — зазначав Василь Фащенко в есе “Мій університет”, — де було три книжки: Євангеліє, “Кобзар”, “Чапаєв” [11, с. 256]. “Кобзар” “не так читали, як виспівували, проказували напам’ять”, ця книга “була в хаті своєю, рідною”. “А по “Чапаєву” я вчився читати російською мовою... Книга для мене — скарб нетлінний, духовний...”.

“Тепер, — а писалося згадане есе у 1998-у році, — у моїх кімнатах у тисячу разів більше книг, ніж колись було у рідній хаті. Та ті не забуваються, особливо гріх перед Євангелієм, книгою, котра передавалася від роду до роду, а я вирвав з неї кілька листків для куріння. І тільки на схилі віку розумію, які неперебутні істини не відкрив я з неї в дні юності” [11, с. 256–257].

Книги озорили ранкове небо його життя, і сталося це немовби усупереч обставинам того періоду в біографії вченого. “Під час окупації, — згадував Василь Фащенко, — я “окупував” горище одного з наших сусідів, де той ховав багату бібліотеку. Перечитав там усього Жюль Верна, Фенімора Купера, Вальтера Скотта, Гоголя, Шевченка, Франка...

Хоч у селі були німці, ми, хлопчачки, продовжували грати в Чапая, ми говорили про книжки. Десь у рівчаку (з першими цигарками) я переказував прочитані на горищі твори. Може, то й були перші “критичні” спроби інтерпретувати, якось витлумачити написане автором. Хоч я про це тоді, певна річ, і не думав, як не думав про це ще багато років по тому”.

Отож у підлітковому віці майбутній вчений підсвідомо чинив те, що було запрограмовано долею. А може, й навпаки: сам, і теж підсвідомо, почав творити власну долю.

Цікаве спостереження з цього приводу зробив колишній одесит, а нині професор одного з німецьких університетів Марк Соколянський: “Згадуючи пошуки і значні наукові успіхи В. В. Фащенко, хотів би підкреслити, що успіхами цими він зобов’язаний був передовсім самому собі... Своїй проникливості, допитливому розуму, працездатності... Адже, — наголосив М. Соколянський, і це дуже важливий наголос, — за ним не стояло кілька поколінь предків-книжників, солідної батьківської бібліотеки, сімейних традицій...” [2, с. 24].

Отож, був Василь Фащенко людиною, яка сама зробила себе.

Таке самотворення, як зізнався вчений у день свого сімдесятиліття, стало можливим значною мірою завдяки тому, що був він “словопивцем”: пив із книг мудрість...

І робив це упродовж днів і ночей, років і десятиліть.

Ніхто не підрахував, та й навряд чи можливо це зробити, скільки ж прочитано Василем Фащенко, який був, за словами члена-кореспондента Національної Академії наук України Віталія Дончика, “допитливим і уважним читачем”, “принциповим і об’єктивним дослідником, залюбленим у свою літературу...” [2, с. 15].

Дійсно, у вітчизняному красному письменстві для В. Фащенко не існувало, здається, жодної таємниці: рідну літературу вчений знав не лише у вершинних її виявах і тому “принципово не уникав у своїх книжках розгляду (саме розгляду, а не згадок) творів письменників, які не потрапляли до перших об’єктів” [2, с. 14]. Звідси — відзначена В. Дончиком “оглядова повнота, фактологічне багатство” [2, с. 14] студій В. Фащенко, у яких кожен окремих твір аналізувався у контексті всього доробку письменника, а доробок письменника — у контексті всієї літератури.

Ще в період свого дитинства В. Фащенко захопився творами зарубіжних авторів, і це його захоплення з роками не лише не зникло, а й посилювалось, спричинивши неперервне пізнання зоресвіту красного письменства, створеного представниками різних народів. Виконання мудрої Кобзарєвої настанови навчатися чужого і не цуратися свого забезпечило досліднику можливість бачити й оцінювати книги рідного народу в контексті надбань світової літератури.

...“Словопивцем” В. Фащенко залишався і тоді, коли був уже важкохворим. Розповідаючи про цей період у житті вченого, Марія Максимівна Фащенко зазначає: “Думаю, що це було читання для душі, а не фахове, потрібне для викладання студентам, бо дещо з того, що пам’ятаю, перечитувалося вдруге чи й втретє. “Прощай, зброє!”, “Сніги Кіліманджаро”, “По кому подзвін”, інші твори Е. Хемінгвея завжди любив, його хвилювало ставлення автора і героїв до життя, кохання, смерті. Осмислення останнього стало щоденням болем, тому читав потроху, мовчазно і з сумом.

Запам’ятався останній тиждень. Коли вже не читав, а слухав, просив прочитати щось смішне...” [5].

“Читайте...” — це лише один із уроків, один із заповітів видатного літературознавця.

Його можна сприймати і як пораду, і як заклик, і як прохання, і як наказ — залежно, як писала Ліна Костенко з іншого приводу, “од вітрів історії”. Але якими б не були ці вітри — читаймо! Зокрема, й те, що залишив нам у спадок Василь Фащенко.

Список використаних джерел

1. Григурко І. Настрій — робочий // Літературна Україна. — 1983. — 1 вересня.
2. Діалог душ: Збірник наукових статей за матеріалами конференції, присвяченої пам’яті професора В. В. Фащенко. — Одеса: Астропринт, 2001. — 176 с.
3. Довженко О. Щорс // Довженко О. Твори в п’яти томах. Том І. — К.: Дніпро, 1983. — С. 161–233.
4. Колісниченко А. Геній і національна ідея // Історико-літературний журнал. — 2006. — № 12. — С. 228–231.
5. Полтавчук В. Незабутні миттєвості: Розповідає М. М. Фащенко // Думська площа. — 2009.
6. Полтавчук В. Ріка, що єднає століття // Фащенко В. В. У глибинах людського буття. — Одеса: Маяк, 2005. — С. 5–20.
7. Полтавчук В. Г., Фащенко М. М. Фащенко Василь Васильович: Біобібліографічний покажчик. — Одеса: Чорномор’я, 2004. — 72 с.
8. Прісовський Є. Глибина і сумлінність наукового дослідження // Історико-літературний журнал. — 2006. — № 12. — С. 217–223.
9. Саєнко В. Наукові здобутки професора Фащенко В. В. у контексті україністики межі тисячоліть // Історико-літературний журнал. — 2007. — № 14. — С. 6–15.
10. У вінок пам’яті про Василя Васильовича Фащенко: Спогади. — Одеса: Маяк, 2000. — 204 с.
11. Фащенко В. Мій університет // Історико-літературний журнал. — 2004. — № 10. — С. 256–257.
12. Фащенко В. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії. — Одеса: Маяк, 2005. — 640 с.